

Ω. - ΘΕΟΦ. Α. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Καθηγητῇ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΑΙΣΩΠΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ
ΚΑΙ ΤΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΔΥΣΗ.
ΠΑΡΑΔΟΣΗ, ΔΙΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΒΙΩΣΗ¹

Στὴ μελέτῃ του «Παραμύθια, μῦθοι καὶ εὐτράπελοι διηγήσεις παρὰ Βυζαντινοῖς» ὁ ἀείμνηστος Φ. Ι. Κουκουλὲς ἐξετάζει (στὶς σσ. 223-25) καὶ πέντε

-
1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς καθιερωμένες συντομογραφίες τῶν τίτλων περιοδικῶν (βλ. *L'année philologique*), στὴ μελέτῃ αὐτὴ χρησιμοποιοῦνται συχνὰ καὶ οἱ ἀκόλουθοι γιὰ βιβλία:
Aarne/Thompson = A. Aarne - St. Thompson, *The Types of the Folktale* (*FF Communications*, ἀρ. 184), Helsinki ²1961 (οἱ ἀριθμοὶ τοῦ ἀκολουθοῦν δηλώνουν τὰ θέματα).
Chambry = E. Chambry, *Aesopi fabulae* (Budé), τόμ. 1, Paris 1925, τόμ. 2, Paris 1926.
Κοραῆς = Ἀδ. Κοραῆ, *Μύθων Αἰσωπείων συναγωγή* (*Παρέργων Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης*, II), ἐν Παρίσις 1810.
Halm = C. Halm, *Αἰσωπείων μύθων συναγωγή* (= *Fabulae Aesopicae collectae*), Leipzig (Teubner) 1852.
Hausrath/Hunger = A. Hausrath - H. Hunger, *Corpus Fabularum Aesopicarum*, τόμ. I, 1, Leipzig (Teubner) ²1970, I, 2, Leipzig (Teubner) ²1959.
Hervieux = L. Hervieux, *Les fabulistes latins; depuis le siècle d'Auguste jusqu' à la fin du moyen âge*, τόμ. 4: *Eudes de Cheriton et ses dérivés*, Paris 1896.
Κουκουλὲς = Φ. Ι. Κουκουλὲς, «Παραμύθια, μῦθοι καὶ εὐτράπελοι διηγήσεις παρὰ Βυζαντινοῖς», *Λαογραφία* 15 (1953) 219-27. Ἀνατυπώθηκε στὸ μνημειώδες ἔργο του *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τόμ. 6, ἐν Ἀθήναις 1955, σσ. 326-33. Οἱ παραπομπὲς παρακάτω ἀναφέρονται στὴν ἀρχικὴ δημοσίευση τῆς μελέτης.
Perry = B. E. Perry, *Aesopica. A Series of Texts Relating to Aesop or Ascribed to Him or Closely Connected with the Literary Tradition That Bears His Name*, τόμ. 1: *Greek and Latin Texts*, Urbana, Illinois, 1952 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση New York 1980).

Αἰσωπικούς² μύθους ζώων, πού παραδίδονται ἀπὸ βυζαντινὰ κείμενα. Μερικὰ χρήσιμα στοιχεῖα πρέπει ἴσως νὰ προστεθοῦν σὲ ὅσα γράφει ὁ Κουκουλὲς γιὰ τοὺς μύθους αὐτούς, μὲ κύριο σκοπὸ τὸν προσδιορισμὸ τῆς σχέσης τους μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ μυθογραφικὴ παράδοση, τὴ διάδοσή τους σὲ ἄλλες γραμματεῖες καὶ τὴν ἐνδεχόμενη ἐπιβίωσή τους στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση. Στὴν πορεία τῆς ἐργασίας αὐτῆς θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐξετάσουμε καὶ μερικοὺς ἄλλους μύθους καὶ παροιμιόμυθους³.

Ὁ πρῶτος μύθος προέρχεται ἀπὸ ἓνα λόγιο τοῦ Νικηφόρου Χρυσοβέργου.⁴ Ὁ Κουκουλὲς τὸν παραθέτει ὁλόκληρο καὶ τὸν ταυτίζει σωστὰ μὲ τὸ μῦθο Halm 361 *Πιθήκοι πόλιν οἰκίζοντες* (=Perry 464, Κοραῆς 367). Ἡ μορφή τοῦ μύθου ὅπως τὴν παραδίδει ὁ Χρυσοβέργης εἶναι πολὺ ἐκτενέστερη καὶ ἀναπτυγμένη ρητορικὰ σὲ σύγκριση μὲ τὴ σύντομη καὶ ἀπέριττη μορφή πού τυπώνεται στὶς παραπάνω ἐκδόσεις Αἰσωπείων μύθων, χωρὶς ὅμως νὰ περιέχει κανένα νέο οὐσιῶδες ἀφηγηματικὸ στοιχεῖο. Ὁ Κουκουλὲς δὲν σημειώνει πῶς τὸν ἴδιο μῦθο εἶχαν ἐπισημάνει, πρὶν ἀπὸ αὐτὸν καὶ οἱ Σπυρίδων Λάμπρος καὶ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης. Ὁ Λάμπρος τὸν ἐπεσήμανε ἔξω ἀπὸ τὶς χειρόγραφες συλλογὲς Αἰσωπείων μύθων, στὸν κώδικα *Monacensis Graecus* 201, fol. 61 (τοῦ 14ου αἰῶνα σύμφωνα μὲ τὸ Λάμπρο, ἀλλὰ τοῦ 13ου σύμφωνα μὲ τὸν Ign. Hardt⁵) καὶ τὸν ἐξέδωσε ὡς ἀνώνυμο κείμενο καὶ χωρὶς νὰ τὸν

Thompson = St. Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature*, 6 τόμοι, Bloomington, Indiana / Copenhagen ²1955-58

Wienert = W. Wienert, *Die Typen der griechisch-römischen Fabel* (FF Communications, ἀρ. 56), Helsinki 1925.

Ἡ ἐργασία αὕτη δημοσιεύθηκε ἀγγλιστὶ στὸ περιοδικὸν *Illinois Classical Studies* VIII 1 (1983) 122-136. Στὴν ἐλληνικὴ τῆς μορφῇ ἀντιμετωπίζονται διεξοδικότερα κυρίως μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ παράδοση.

2. Ὁ ὅρος «Αἰσωπικός» χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει τὸ σύνολο τῶν μύθων μὲ «Αἰσώπειο» χαρακτῆρα εἴτε ἀποδίδονται στὸν Αἰσώπο εἴτε ὄχι, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν ὅρο «Αἰσώπειος», ὁ ὁποῖος δηλώνει τοὺς μύθους πού παραδίδονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Αἰσώπου.

3. Παροιμιόμυθος «εἶναι ἡ συνήθως ἀλληγορικὴ παροιμία, πού ἔχει θέμα τῆς ἑνῆς μύθου ἢ ἑνῆς περιστατικῆς, καὶ τὸ διατυπώνει βραχυλογικὰ σὰν ἀφήγηση ἢ σὰν περιγραφή, σὰν διάλογο ἢ καὶ σὰν φευγαλέα ἀποσπασματικὴ φράση» σύμφωνα μὲ τὸν Καθηγητὴ Δ. Σ. Λουκάτο, ὁ ὁποῖος καὶ πρότεινε τὸν ὅρο· βλ. τὸ βιβλίο του *Νεοελληνικοὶ Παροιμιόμυθοι*, 1η ἀνατύπωση (στὴν πραγματικότητά πρόκειται γιὰ 2η ἐκδοση μὲ οὐσιώδεις προσθήκες), Ἀθήνα 1978, σσ. ιθ' - κ'. Ὁ παραπάνω ὅρισμός βρίσκεται στὴ σ. ιθ'.

4. Βλ. M. Treu, *Nicephori Chrysovergae ad Angelos orationes tres* (Programm des Königl. Friedrichs-Gymnasiums zu Breslau, II. Wissenschaftliche Abhandlung), Breslau 1892, *Orat.* I, σ. 5, 12-31.

5. *Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum Bibliothecae Regiae Bavaricae*, τόμ. 2, Monachii 1806, σ. 336.

συσχετίζει με τὸ κείμενο τοῦ Χρυσοβέργου.⁶ Συγγραφέας ὅμως τοῦ μύθου στὴ μορφή ποὺ ἐξέδωσε ὁ Λάμπρος εἶναι ὁ γνωστός Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Κῦπριος.⁷ Ταυτόχρονα μετὰ τὸ Λάμπρο, τὸ κείμενο τῶν μύθων τοῦ Γρηγορίου ἐξέδωσε ἀπὸ ἄλλο κώδικα ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης.⁸ Στὴν παραλλαγή τοῦ Γρηγορίου ὁ μῦθος εἶναι καὶ πάλι ἐκτενής καὶ ἀναπτυγμένος ρητορικά ὅπως στὸν Χρυσοβέργη, ἀλλὰ οἱ δύο παραλλαγές δὲν συμπίπτουν φραστικά. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἀνάπτυξης (δηλ. ρητορικῆς μόνο) εἶναι χαρακτηριστικὸς τῶν βυζαντινῶν παραλλαγῶν τῶν μύθων.⁹ Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πῶς ὁ μῦθος ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλες γραμματοεῖδες καὶ συγκεκριμένα στὴ συριακή, ἐνσωματωμένους στοὺς μῦθους τοῦ Συνατῖπα¹⁰, καὶ τῇ λατινικῇ¹¹. Τέλος, οἱ ἐκδόσεις τῶν Αἰσωπείων μύθων¹² γνωρίζουν τὸ μῦθο αὐτὸ μόνο ἀπὸ μιὰ ἑλληνικὴ πηγὴ, δηλαδὴ τὸν Ἑρμογένη¹³, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουν πῶς

6. Βλ. Σπ. Π. Λάμπρου, «Συλλογαὶ Αἰσωπείων μύθων», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 7 (1910) 49-74 (βλ. σσ. 53 καὶ 73-74 εἰδικὰ γιὰ τὸ μῦθο αὐτό). Στὴν ἴδια ἐργασία (σσ. 54-59) ὁ Λάμπρος ἐκδίδει δεκαπέντε μῦθους ἀπὸ τὸν κώδικα 268 τῆς Μονῆς Διονυσίου (τοῦ 15ου αἰῶνα, βλ. σσ. 49-50 καὶ ἐπίσης Σπ. Π. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν κωδίκων*, τόμ. 1, Cambridge 1895, ἀρ. 3802). Ἐπειδὴ ὁ Λάμπρος δὲν μπόρεσε νὰ ταυτίσει ὅλους τοὺς μῦθους, ὑπέθεσε ὅτι τέσσερις ἀπ' αὐτοὺς «εἶναι ὅπως νέοι, λείποντες ἐκ πασῶν τῶν ἄλλων συλλογῶν». Στὴν πραγματικότητα οἱ τέσσερις αὐτοὶ μῦθοι — ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἔντεκα — προέρχονται ἀπὸ τοὺς μῦθους (Παραδειγματικούς λόγους) τοῦ Συνατῖπα βλ. Perry, σσ. 527-28.

7. Εἶναι περίεργο πῶς ὁ Λάμπρος δὲν μπόρεσε νὰ ταυτίσει τὸ συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ μύθου καθὼς καὶ τοῦ ἐπόμενου (βλ. ἀμέσως παρακάτω), διότι ἀπὸ τὸν *Catalogus* τοῦ Hardt (σ. 339) προκύπτει ὅτι στὸν κώδικα οἱ μῦθοι ἀποδίδονται στὸν Πατριάρχη Γρηγόριο. Τὴν πληροφορία αὐτὴ ἄλλωστε ἐπαναλαμβάνει αὐτόθι ὁ Hardt στὴν περιγραφή τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικα.

8. Βλ. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, *Γρηγορίου τοῦ Κυρίου, Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἐπιστολαὶ καὶ μῦθοι*, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σσ. 216-17, ἀρ. 4. Ἡ ἐκδόση τοῦ Εὐστρατιάδου στηρίζεται στὸν κώδικα *Vindobonensis philologicus Graecus* 195, fols 85/1r - 93v, τὸν ὁποῖο περιγράφει ὁ H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, I, Wien 1961, σ. 306.

9. Γιὰ τὴν τάση αὐτὴ τῶν Βυζαντινῶν βλ. J.-Th. A. Papademetriou, *Studies in the Manuscript Tradition of Stephanites kai Ichneutes* (διδασκτορικὴ διατριβή), Urbana, Illinois, 1960, σ. 177.

10. Βλ. τὸν πίνακα τῶν συριακῶν κωδίκων μετὰ μῦθους τοῦ Συνατῖπα στὸν Perry, σ. 526.

11. Τὸ λατινικὸ κείμενο βρίσκεται στὸν Πρισιανό, ποὺ πηγὴ τοῦ εἶχε τὸν Ἑρμογένη (βλ. παρακάτω, ὑπόσημ. 13) βλ. Prisciani, *Praeexercitamina, De fabula* 3, ἐκδ. τοῦ M. Hertz στὸν H. Keil, *Grammatici Latini*, τόμ. 3, Leipzig 1859 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση 1961), σ. 430 καὶ Κοραῆ, σ. 439.

12. Συμβουλευτέκα τις ἐκδόσεις Perry, Halm καὶ Κοραῆ. Ὁ μῦθος δὲν περιλαμβάνεται στὶς ἐκδόσεις Chambry καὶ Hausrath/Hunger.

13. *Πορρομνήματα* 1 (*Περὶ μύθων*), σσ. 2,14 - 3,4, ἐκδ. H. Rabe, *Hermogenes*, Leipzig (Teubner) 1913 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση Stuttgart 1969).

παραδίδεται και από άλλους δύο συγγραφείς, που χρονικά απέχουν από τον Έρμιογένη περίπου δέκα αιώνες. Στους θεματικούς πάλι πίνακες σημειώνεται το μοτίβο του μύθου¹⁴, αλλά δεν υπάρχει ούτε άμεση ούτε έμμεση παραπομπή στις παραλλαγές που αναφέραμε εδώ (τις δύο βυζαντινές, τη συριακή και τη λατινική μετάφραση).

Στον ίδιο κώδικα του Μονάχου και στην ίδια σελίδα περιλαμβάνεται ένας ακόμη μύθος Γρηγορίου του Κυπρίου¹⁵ (~ Perry 83: *Πίθηκος και κάμηλος όρχούμενοι*¹⁶, Chambry 307, Hausrath/Hunger 85), που το κείμενό του παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά που σημειώσαμε περιγράφοντας το κείμενο του άλλου μύθου (Perry 464) στον παραπάνω κώδικα. Ο Λάμπρος στην ίδια μελέτη εκδίδει και το μύθο αυτό (σσ. 72-73) πάλι ως άνωμένο κείμενο.¹⁷

Το δεύτερο μύθο έντοπίζει ο Κουκουλές στο χωρίο του Εύστραθίου Θεσσαλονίκης, *Παρεκβολαί* 1769 (όχι 1679) και τον παραθέτει ως εξής: «πίθηκος ήη θηρίον άποκριθείς μούνος άν' έσχατιήν τῷ δ' αῶ' αλώπηξ κερδαλή συνήντετο πικινόν έχουσα νόον». Στη συνέχεια και με έπιφύλαξη (σ. 224) ταυτίζει το κείμενο προς τον Αισώπειο μύθο Halm 43 (= Perry 14 *Αλώπηξ και πίθηκος περί εύγενείας έρίζοντες*¹⁸, Chambry 39, Hausrath/Hunger 14· πρβλ. και Συντίπκα 14, Babrius 81¹⁹). Το παράθεμα όμως του Εύσταθίου δεν προέρχεται από πεζό μύθο, όπως νομίζει ο Κουκουλές, αλλά είναι έμμετρο κείμενο, που αποτελεί τμήμα μιᾶς έπωδου του 'Αρχιλόχου από την Πάρο (81 Diehl²⁰ = 185 West²¹, στ. 3-6). Θέμα τῆς έπωδου είναι ένας μύθος ζώων και ή παρουσία των στίχων στο έργο του Εύσταθίου είναι γνωστή στους εκδότες του 'Αρχιλόχου²². Η έπωδός αυτή του ποιητή και ο μύθος της ήταν πασίγνωστα στην αρχαιότητα κι έχουμε άφθονες άρχαίες αναφορές σ' αυτήν, αλλά

14. Βλ. Thompson, J648.1. και Wienert, σσ. 61 (ET 240) και 108 (ST 200).

15. Μύθος 10 στην έκδοση του Σωφρ. Εύστρατιάδου, σ. 221.

16. Το μοτίβο του μύθου θησαυρίζεται από τον Thompson, J512.3. Βλ. επίσης Wienert, σσ. 46 (ET 47) και 90 (ST 20).

17. Βλ. παραπάνω, ύποσημ. 6 και 7. Στις εκδόσεις Αισωπειών μύθων που αναφέραμε παραπάνω δεν γίνεται λόγος για την παραλλαγή του Γρηγορίου, και στην έκδοση του Εύστρατιάδου πάλι δεν αξιοποιείται το κείμενο του κώδικα του Μονάχου.

18. Για το μοτίβο του μύθου και την κατάταξή του βλ. Thompson, J954.2. και Wienert, σσ. 44 (ET 17) και 100 (ST 140).

19. Οι παραπομπές για τον Βάβριο αναφέρονται στην έκδοση του B. E. Perry, *Babrius and Phaedrus*, London/Cambridge, Massachussets (Loeb) 1965.

20. E. Diehl - R. Beutler, *Anthologia lyrica Graeca*, fasc. 3: *Iamborum scriptores*, Leipzig (Teubner) ³1952.

21. M. L. West, *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati*, τόμ. 1, Oxford 1971.

22. Βλ. π.χ. τις παραπάνω εκδόσεις Diehl και West.

σχεδὸν πάντα ὑπαινικτικές²³, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς μόνο ἑξὶ στίχοι, χωρὶς ὅμως ἀρκετὰ ἀφηγηματικὰ στοιχεῖα. Ἔτσι ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ μύθου στὶς συλλογὲς Αἰσωπειῶν μύθων ἔχει ἀπασχολήσει γιὰ πολὺ καιρὸ τοὺς φιλόλογους²⁴ καὶ οἱ γνώμες των διχάζονται ἀνάμεσα στοὺς μύθους Halm 43 καὶ Halm 44 (= Perry 81 *Πιθηκος βασιλεὺς αἰρεθεὶς καὶ ἀλόπηξ*²⁵, Chambry 38, Hausrath/Hunger 83).

Ὁ τρίτος μῦθος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ 116 (*Τῷ ἀνεμῷ αὐτοῦ κῦρ Μιχαήλ*) τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτου²⁶ καὶ εἶναι ἐκεῖνος, ὅπως γράφει ὁ Κουκουλῆς (σ. 224), «καθ' ὃν γαλῆ, γενομένη νύμφη, ὅταν εἶδε ποντικόν, τοῦ ἐπετέθη καὶ τὸν κατέφαγεν»²⁷. Ὁ Κουκουλῆς σημειώνει ἐπίσης τὴν παρουσίαν τοῦ ἴδιου μύθου στὸ κείμενο τῶν *Χιλιάδων* τοῦ Ἰ. Τζέτζου²⁸ καὶ στὸ Γρηγόριο τὸ Θεολόγο²⁹, ὅπου βρίσκει καὶ κάποιο ἐπιμύθιο τοῦ³⁰: τὸ γὰρ πεφυκὸς οὐ τα-

23. Βλ. π.χ. Πλάτωνος, *Πολιτεία* 365c (ἐκδ. J. Burnet) *τήν... τοῦ σοφωτάτου Ἀρχιλόχου ἀλώπεκα ἔλκεάν ἐξόπισθεν κερδαλέαν καὶ ποικίλην*, τὴν παρωδία τοῦ Ἀριστοφάνους στοὺς Ἀχαρνῆς 119-20 καὶ τίς ἀφθονες μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ποὺ παραθέτουν οἱ ἐκδότες τοῦ Ἀρχιλόχου (βλ. π.χ. τὰ χωρία γιὰ τὰ ἀποσπ. 185-87 στὴν ἐκδοσὶ West, ἢ γιὰ τὰ ἀποσπ. 188-89 καὶ 192 στὴν ἐκδοσὶ G. Tarditi, *Archiloco. Introduzione, testimonianze sulla vita e sull'ar te, testo critico, traduzione* (*Lyricorum Graecorum quae exstant*, II), Roma 1968).

24. Βλ. π.χ. τὴ μελέτῃ τοῦ I. G. Huschke, «Dissertatio de fabulis Archilochi» στὴν ἐκδοσὶ τοῦ Fr. De Furia, *Fabulae Aesopicae...*, Leipzig 1810, σ. 224 κέ., Fr. Lasserre, *Les épopées d'Archiloque*, Paris 1950, σ. 110 κέ., καὶ τὴ νεώτερη βιβλιογραφία στὸν Ἰ.-Θ. Α. Παπαδημητρίου, *Ἑλεγεία καὶ Ἰαμβος*, Ἀθῆνα 1983, σ. 207.

25. Ὁ μῦθος αὐτὸς ἔχει ἐπιβιώσει καὶ στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση, πράγμα ποὺ δὲν σημειώνουν οἱ διεθνεῖς θεματικοὶ πίνακες βλ. Γ. Α. Μέγα, *Τὸ ἐλληνικὸ παραμῦθον*, τεῦχος 1: *Μῦθοι ζώων* ('Αζαδημία Ἀθηνῶν, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Λογογραφίας, XIV), Ἀθῆναι 1978, σ. 34, ἀρ. *45. Γιὰ τὸ μοτίβο καὶ τὴν κατάταξιν τοῦ μύθου βλ. Thompson, K730.1. καὶ Wienert, σσ. 47 (ET 59), 90 (ST 23), 94 (ST 73), 97 (ST 114). Ὁ Thompson ὅμως δὲν σημειώνει πὺς τὸ μῦθος αὐτὸ χρησιμοποίησε καὶ ὁ Li a F o n t a i n e, *Fables*, VI 6, καθὼς καὶ ἄλλοι Γάλλοι λογοτέχνες βλ. R. Jasinski, *La Fontaine et le premier recueil des «Fables»*, τόμ. 2, Paris 1966, σσ. 292-97.

26. Σπ. Π. Λάμπρου, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ Σωζόμενα*, τόμ. 2, Ἀθῆνα 1880 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση Groningen 1968), σ. 239, 5-18 (ὄχι 339,5 ἐξ.).

27. Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι ἡ ἀνατύπωση αὐτὴ ἀνήκει στὸν Κουκουλῆ, γιὰτὶ ἡ πρότασις ὅπως εἶναι τυπωμένη στὴ μελέτῃ του (μὲ γράμματα Λειψίας καὶ μέσα σὲ εἰσαγωγικὰ) δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση πὺς πρόκειται γιὰ παράθεμα ἀπὸ τὸν Μ. Χωνιάτη.

28. P. A. M. Leone, *Ioannis Tzetzae Historiae* (*Pubblicazioni dell' Istituto di Filologia Classica*, I), Napoli 1968, IV 939-44.

29. *Ἔπη ἱστορικά, Α'*: *Περὶ ἐαυτοῦ IB'* (Εἰς ἐαυτὸν καὶ περὶ ἐπισκόπων), στίχ. 701-708, *Patrologia Graeca* (Migne) XXXVII, στήλ. 1217.

30. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πὺς ἀντὶ γιὰ τὸ ἐπιμύθιο αὐτὸ στὸ κείμενο τοῦ Μ. Χωνιάτου (239,15-18) βρίσκειται μιὰ ἀναφορὰ στὸν Πίνδαρο κι ἓνα παράθεμα — ποὺ δὲν ταυτίζει ὁ Λάμπρος — ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπ. XI, 19-21 (γνωστὸ στοὺς ἐκδότες τοῦ Πινδάρου).

χέως μεθίσταται. Πρέπει να προσθέσουμε πώς ο μύθος βρίσκεται και σε μια επιστολή του Ἰουλιανού³¹. Τέλος, ο Κουκουλές σημειώνει την παρουσία του μύθου στα *Τετράστιχα* του Ἰγνατίου του Διακόνου³². Έτσι το χρονικό φάσμα τῶν συγγραφέων που παραδίδουν το μύθο είναι πάλι ἐξαιρετικά εὐρύ.

Σύμφωνα με τὸν Κουκουλὲ μετὸ μύθο αὐτὸ ἀσχολήθηκαν καὶ ἄλλοι διαπρεπεῖς Ἕλληνες ἐρευνητὲς καὶ συγκεκριμένα οἱ Σπ. Π. Λάμπρος, Ν. Γ. Πολίτης καὶ Π. Ν. Παπαγεωργίου, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν πὼς δὲν εἶναι ἀρχαῖος ἀλλὰ νεώτερος (οἱ Λάμπρος καὶ Παπαγεωργίου), πὼς «εἶναι ἄλλως ἄγνωστος» (Παπαγεωργίου) ἢ πὼς «ὁ μῦθος ἐποιεῖται κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους» (Πολίτης).³³ Ὁ μῦθος ὅμως οὔτε ἄγνωστος εἶναι οὔτε βυζαντινὸς ἢ νεώτερος, ἀλλὰ ἀρχαῖος καὶ αὐτὸ γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς πηγές: ὁ Ἰουλιανὸς ἀποδίδει τὸ μῦθο στὸ Βάβριο, ὁ Τζέτζης ἀναφέρει ρητὰ τὸν Αἰσωπο (στ. 937: ὥσπερ που γράφει τὴν γαλῆν ὁ Αἰσωπος ἐν μύθοις) καὶ ὁ Χωνιάτης χαρακτηρίζει τὸ μῦθο *Αἰσώπειον*. Πρόκειται γιὰ τὸν γνωστότατο ἀρχαῖο μῦθο *Γαλῆ καὶ Ἀφροδίτη* (Perry 50, Chambry 76³⁴, Hausrath/Hunger 50), ποὺ βρίσκουμε καὶ σὲ ἑμμετρὴ μορφή στοὺς *Μυθιάμβους* τοῦ Βαβρίου³⁵. Ὁ μῦθος ἔχει

31. Βλ. Ἐπιστολὴ 82 (Ἰουλιανὸς κατὰ τοῦ Νεῖλου), ἐκδ. J. Bidez, *L'Empereur Julien; oeuvres complètes*, τόμ. I, 2, Paris (Budé) 1972. Ὁ Ἰουλιανὸς χρησιμοποιεῖ μέρος τῆς Βαβριανῆς παραλλαγῆς τοῦ μύθου (βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 35).

32. Τετράστιχο 39 στὴν ἔκδοση τοῦ K.F. Müller, *Ignatii Diaconi aliorumque tetra-sticha iambica*, πού περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο τοῦ O. Crusius, *Babrii fabulae Aesopeae*, Leipzig (Teubner) 1897. Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Σπ. Λάμπρου ποὺ σημειώνει ὁ Κουκουλὲς (ἀπὸ τὸν κώδικα 13 τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, *Νέος Ἑλληνομνημον* 7 (1910) 448, ἀρ. 14), ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἔκδοση τοῦ Λάμπρου ἀπὸ τὸν κώδικα 287 τῆς Μονῆς Δοχειαρίου (τοῦ 16ου αἰώνα)· βλ. Σπ. Π. Λάμπρου, «Συλλογαὶ Αἰσώπειων μύθων» (βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 6), σσ. 50 καὶ 59, ἀρ. 3 καὶ ἐπίσης, *Κατάλογος*, τόμ. 1, ἀρ. 2961.

33. Βλ. Κουκουλὲ, σ. 224 καὶ τὴν ἐκεῖ ὑπόσημ. 6 καὶ σ. 225 καὶ τὴν ἐκεῖ ὑπόσημ. 1. Ὁ ἴδιος ὁ Κουκουλὲς ἐκφράζει κάποια δυσπιστία πρὸς τὰ συμπεράσματα αὐτὰ (σ. 225), διότι ὁ Χωνιάτης ἀποκαλεῖ τὸ μῦθο «Αἰσώπειον». Ὁ Παπαγεωργίου παραθέτει τὸ μῦθο στὴν ἐργασία του *Συμβολῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν παροιμίαν κεφάλαια τέσσαρα*, ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 67, ἀρ. 173, καὶ στή σ. 36 τὸν χαρακτηρίζει «ἄγνωστος». Τὸ περίεργο ὅμως εἶναι πὼς οὔτε ὁ Λάμπρος οὔτε ὁ Πολίτης φαίνεται νὰ ὑποστήριξαν ὅσα τοὺς ἀποδίδει ὁ Κουκουλὲς. Στὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τοῦ Λάμπρου (βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 6 καὶ 32) καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ Χωνιάτου (βλ. ὑπόσημ. 26) δὲν ὑποστηρίζεται τέτοια ἄποψη. Ἴσως πρόκειται γιὰ σύγχυση μετὰ ὅσα λέει ὁ Λάμπρος γιὰ ἄλλους μύθους στὴ μελέτη του ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω (ὑπόσημ. 6). Ὅσο γιὰ τὸν Πολίτη, ἡ παρατήρησή του ἀναφέρεται σὲ ἄλλο μῦθο, δηλαδὴ τὸν τέταρτο στὴν ἐργασία τοῦ Κουκουλὲ, τὸν ὁποῖο ἐξετάζουμε παρακάτω· βλ. Ν. Γ. Πολίτου, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι* (Βιβλιοθήκη Μαγασλῆ Παράστημα, ἀρ. 3), τόμ. 3, Ἀθῆναι 1901 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση 1965), σσ. 565-66.

34. Ὁ Chambry ἐκδίδει καὶ μιὰ ἑμμετρὴ παραλλαγὴ διαφορετικὴ ἀπὸ τοῦ Βαβρίου, τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Ἰγνατίου.

35. Μῦθος 32 στὴν ἔκδοση B. E. Perry (βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 19).

ευρύτατη διάδοση στις λαϊκές λογοτεχνίες κι έχει απασχολήσει πολλούς έρευν-
τές.³⁶ Έχει επιβιώσει επίσης τόσο στους παροιμιολογικούς³⁷ όσο και
στη νεοελληνική λαϊκή παράδοση³⁸.

36. Βλ. Thompson, μοτίβο J1908.2. και Wienert, σσ. 45 (ET 34) και την εκεί υπο-
σημ. 6 για βιβλιογραφία, 71 (ET 351), 78 (ET 444), και σσ. 86-87 (ST 1), όπου και πλούσιος
σχολιασμός. Το μοτίβο βρίσκεται στην Ιταλική και την Ισπανική γραμματεία, όπως
σημειώνει ο Thompson, αλλά χρειάζεται να σημειωθεί επίσης η επιβίωσή του στη νεοε-
λληνική παράδοση (βλ. παρακάτω, υποσημ. 38) και η παρουσία του στη γαλλική γραμματεία
(στον La Fontaine, II 18· βλ. R. Jasinski, *La Fontaine*, τόμ. 1, Paris 1966, σσ.
382-92).

Ο μύθος, οί άρχαιες άναφορές σ' αυτόν, οί σχετικές παροιμίες και τὰ παράλληλα στη
διεθνή γραμματεία άπασχόλησαν πολλούς έρευνήτες. Ένδεικτικά βλ. E. Rohde, «Ein
griechisches Märchen», *RhM* 43 (1888) 303-305 = *Kleine Schriften*, τόμ. 2, Tübingen/
Leipzig 1901, σσ. 212-15· O. Crusius, «Über eine alte Thierfabel», *RhM* 49 (1894)
299-308 (ιδιαίτερα τίς σσ. 302-305) και Joh. Hertel, «Altindische Parallelen zu Babrius
39», *ZfV* 22 (1912) 244-52 και τη «Nachschrift» στη σ. 301. Βλ. και την επόμενη υπο-
σημείωση.

37. Βλ. E. L. von Leutsch - F. G. Schneidewin, *Corpus Paroemiographorum Grae-
corum*, τόμ. 1, Göttingen 1839, Ζηνοβίου, 'Επιτομή, II 93 (βλ. και την εκεί σχετική
υπόσημείωση) και τόμ. 2, Göttingen 1851, Μ. 'Αποστολίου, Συναγωγή, V 21 και
25, XI 89α, όπου και άλλες παροιμίες (βλ. εκεί τίς σχετικές υποσημειώσεις). Πρβλ. και
D. K. Karathanasis, *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in den
rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniates
sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts*, Λαμία 1936, σσ. 108-109,
άρ. 228 και 229.

38. Βλ. Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικοί Παροιμιόμυθοι*, σ. 39, άρ. 147 (πρβλ. και σ.
54, άρ. 195· επίσης το μύθο 'Ο Γάτος Χατζής, Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικά λογογραφικά
κείμενα* [Βασική Βιβλιοθήκη, άρ. 48], 'Αθήνα 1957, σ. 25, άρ. 2) και *Κεφαλοντικά Γνω-
μικά*, 'Αθήνα 1952, σ. 93, άρ. 613. Μύθοι και παροιμίες που εκφράζουν την ίδια
υπόγρουν άφθονοι και ελληνικοί και άλλοι· βλ. π.χ. Perry 107 (= Chambry 120, Hausrath/
Hunger 109), το μύθο για το λύκο και τούς σχετικούς παροιμιόμυθους που συνεξετάζουμε
παρακάτω, τούς Παροιμιόμυθους του Λουκάτου, σ. 33, άρ. 124, σ. 36, άρ. 138 (πρβλ. και
Κεφαλοντικά Γνωμικά, σ. 93, άρ. 614) και σ. 40, άρ. 149. Πολλά παραδείγματα βρίσκονται
και στον St. Thompson στο λήμμα U120. («Nature will show itself») και επίσης στο ίδιο
λήμμα (= μοτίβα 1195-1229) του βιβλίου του L. Bødker, *Indian Animal Tales: A Pre-
liminary Survey* (*FF Communications*, άρ. 170), Helsinki 1957. Δομική συγγένεια με
το μύθο Perry 50 παρουσιάζει ο μύθος της γάτας με το κερί· βλ. Thompson, J1908.1. και
Aarne/Thompson, 217 (πρβλ. 111 και τίς εκεί παραπομπές) και Bødker, ό.π., άρ. 1233.
Οί Thompson και Aarne/Thompson δέν σημειώνουν πώς το μύθο αυτό τόν συναντάμε σέ
λατινική παραλλαγή στο έργο του Odo (βλ. Hervieux, σ. 296, άρ. 79), άρμενική
(βλ. Perry, σ. 743, λήμμα «Catus ferens...») καθώς και στη νεοελληνική λαϊκή πα-
ράδοση (βλ. Γ. Α. Μέγα, *Μύθοι ζωών*, σ. 94, άρ. 217, αλλά ο μύθος δέν ταυτίζεται με το
μύθο Perry 50, όπως φαίνεται να νομίζει ο Μέγα).

Ὁ τέταρτος μύθος πού παρουσιάζει ὁ Κουκουλὲς προέρχεται πάλι ἀπὸ τὸν Μ. Χωνιάτη.³⁹ Ὁ Χωνιάτης χαρακτηρίζει τὸ μῦθο νεώτερον⁴⁰ καὶ τὸν ἀφηγεῖται μὲ συνειρμικὴ ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ μῦθο πού ἐξετάσαμε ἀμέσως παραπάνω (=Perry 50). Ἡ σύνδεση τῶν δύο μύθων δὲν εἶναι τυχαία, γιατί κι οἱ δύο πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια διαπίστωση, δηλαδὴ ὅτι ἡ φύση καθενὸς ζώου δὲν ἀλλάζει, ἀκόμα κι ὅταν αὐτὸ ἀποκτήσει νέα μορφή ἢ ἰδιότητα. Οἱ ἀλλαγές αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶτε εἶναι ἐπιφανειακές εἶτε συγκαλύπτουν ὑποκρισία. Οἱ προεκτάσεις τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς στὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁλοφάνεραι, κι ἔτσι δὲν μᾶς ξενίζει ἡ δημιουργία παραλλαγῶν στὸ ἴδιο θέμα, τίς ὁποῖες θὰ ἐξετάσουμε παρακάτω. Στὸ μῦθο αὐτὸ ὁ λύκος βαφτίζεται Χριστιανὸς καὶ ὑπόχεται μὴκέτι τοῖς θρόμμασι τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑποζυγίους ἐπιέναι καὶ διαλυμαίνεσθαι. Καθὼς ὅμως τὸν ἔφερναν μὲ τιμὲς καὶ λαμπροφορίαν στὴν πόλη, εἶδε στὴν ἄκρῃ τοῦ δρόμου κάποιον γουρούνη ξαπλωμένο. Ἡ ἀληθινὴ φύση τοῦ ζώου ἐκδηλώθηκε τότε, κι ὁ λύκος ὄρμησε καὶ κατασπάραξε τὸ γουρούνη μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι δὲν σηκώθηκε ἀπὸ σεβασμό, ὅταν εἶδε νὰ περνάει νεοφώτιστος Χριστιανός.

Συνοψίσαμε παραπάνω τὸ περιεχόμενο τοῦ μύθου, γιατί, μοιλονότι ὁ Κουκουλὲς τὸν χαρακτηρίζει «Αἰσιώπειον», δὲν περιλαμβάνεται σὲ καμμιὰ ἀπὸ τίς ἐκδόσεις ἐλληνικῶν μύθων πού ἔχουμε ἀναφέρει. Ὡστόσο ἀπηχήσεις τοῦ μύθου ὑπάρχουν ἀφθονες στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση. Ὁ Π. Παπαγεωργίου⁴¹ πρῶτος καὶ ἀργότερα ὁ Φ. Κουκουλὲς σημειώνουν μιὰ νεοελληνικὴ παροιμία πού συνοψίζει αὐτὸν τὸ μῦθο: «Ὁ λύκος κι ἂν βαφτίστηκε, Χριστιανὸς δὲν ἔγινε»⁴². Παρόμοιοι μῦθοι ὅμως καὶ παροιμίες μὲ θέμα τὸν ἐκχριστιανισμό ἢ τὴ μετάνοια τοῦ λύκου (ἢ ἄλλων ἀρπακτικῶν ζώων) ὑπάρχουν πολλοὶ καὶ στὴ νεοελληνικὴ παράδοση καὶ σὲ ἄλλες. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται π.χ. οἱ νεώτεροι λατινικοὶ μῦθοι Perry 655 καὶ Perry 655a.⁴³ Στενὴ συγγένεια μὲ τοὺς μῦθους αὐτοὺς καὶ πὺλ ἀμεση σχέση

39. Βρίσκεται στὴν ἐπιστολὴ πού περιέχει καὶ τὸν προηγούμενο μῦθο, σ. 239, 20-30 στὴν ἐκδοση τοῦ Λάμπρου (παραπάνω, ὑπόσημ. 26).

40. Σχολιάζοντας τὸ μῦθο ὁ Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Συμβολὴς εἰς τὴν ἐλληνικὴν παροιμίαν*, σ. 36, παρατηρεῖ πὼς ὁ μῦθος πλάστηκε στὰ χρόνια τοῦ Χωνιάτου. Ὁ Χωνιάτης ὅμως μᾶς πληροφορεῖ μόνο πὼς ὁ μῦθος εἶναι νεώτερος καὶ ὅτι τοῦ τὸν ἀφηγήθηκε ἓνας σύγχρονός του.

41. Π. Ν. Παπαγεωργίου, αὐτόθι.

42. Ἡ παροιμία βέβαια θὰ ταίριαζε ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλους μῦθους, ὅπου ὁ λύκος γίνεται χριστιανός.

43. Στους δύο μῦθους παρουσιάζεται οὐσιαστικὰ ἡ ἴδια ἀφήγηση σὲ πεζὴ καὶ σὲ ἐμμετρὴ μορφή. Ὁ λύκος ἀποφασίζει νὰ νηστεύει, ἀλλὰ στὸ τέλος τρώει τὰ συνηθισμένα του θηράματα, ἀφοῦ πρῶτα τὰ χαρακτηρίσει νηστήσιμα. Σατιρικός στόχος ἔδω εἶναι ἡ καταστράγγιση τῶν κανόνων τῆς νηστείας. Παραλλαγὴ τοῦ μύθου βρίσκεται καὶ στὴ συλλογὴ

μὲ τὸ θέμα μας ἔχουν δύο ἄλλοι λατινικοὶ μῦθοι, ἕνας τοῦ Odo Cheritonensis (Perry 595: *Isengrimus*⁴⁴ *monachus*)⁴⁵ καὶ ἕνας ποὺ στὰ χειρόγραφα παραδίδεται μαζὶ μὲ τοὺς μῦθους τοῦ Odo καὶ ποὺ ὁ Perry ἐκδίδει μὲ τὸν τίτλο *Lupus et sacerdos*⁴⁶ (=Perry 641)⁴⁷. Στὸν πρῶτο μῦθο βρίσκουμε ἀναπτυγμένο ἕνα ἐπεισόδιο ἀπὸ τὸ περίφημο λατινικὸ *Tierepos* τοῦ 12ου αἰώνα, ποὺ συνέθεσε ὁ Φλαμανδὸς Magister Nivardus.⁴⁸ Ὁ λύκος (*Isengrimus*) ᾗθελε νὰ γίνεῃ μοναχὸς καὶ μὲ πολλὰ παρακλήσεις κατὰφερε στὸ τέλος νὰ περιβληθεῖ τὸ μοναχικὸ σχῆμα. Τώρα ἔπρεπε νὰ μάθει τὶς Χριστιανικὲς προσευχὰς κτλ. Τὸν ἐβάλαν νὰ μάθει τὸ «*Pater noster*» («*Πάτερ ἡμῶν*»), ἀλλ' αὐτὸς μποροῦσε νὰ πεῖ μόνο *agnus* (ἀρνί) ἢ *aries* (κριάρι). Τὸν δίδασκαν νὰ προσβλέπει τὸν σταυρὸ κτλ., ἀλλ' αὐτὸς κοίταγε τὰ κριάρια. Στὸν ἄλλο μῦθο (Perry 641) ὁ λύκος κάποτε *venit... ad penitentiam et uno oculo respiciebat sacerdotem et cum alio oves super montem*.⁴⁹

Στενὴ σχέση μὲ τὸν πρῶτο λατινικὸ μῦθο (Perry 595) ἔχει ὁ βυζαντινὸς (καὶ νεοελληνικὸς) παροιμιόμυθος ποὺ παραδίδεται στὴ συλλογὴ παροιμιῶν τοῦ Μάξιμου Πλανούδη: «*Μουομένω τῷ λύκῳ ἐκέλευον εἰπεῖν ᾠμῆν*», ὁ δ' ἔλεγεν ᾠονῖν». ⁵⁰ Εἶναι φανερὸ πὼς στὸ λατινικὸ κείμενο παρουνιάζεται ὁ

μῦθον ἀπὸ διάφορες πηγὰς ποὺ ἐξέδωσε σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση ὁ Sir Roger L'Estrange, *Fables of Aesop and Other Eminent Mythologists with Morals and Reflexions*, London 1714, σ. 507, ἀρ. 469. Μιὰ ἄλλη παραλλαγή ἐκθέτει ὁ E. du Ménil, *Poésies inédites du moyen âge, précédées d'une histoire de la fable ésoquie*, Paris 1854, σσ. 27-28 (ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ ἄλλες παραλλαγές). Τὸ περιεχόμενο τῶν τριῶν πρῶτων μῦθων ἐκθέτει ὁ B. E. Perry, *Babrius and Phaedrus*, σσ. 569-70.

44. Ἡ *Ysengrimus*. Ὄνομα τοῦ λύκου σὲ διάφορα λατινικὰ κείμενα, καθιερωμένο ἀπὸ τὴ χρῆσιν του στὸ ὁμώνυμο μεσαιωνικὸ λατινικὸ *Tierepos* καὶ στὸ *Roman de Renart*.

45. Βλ. καὶ Hervieux, σσ. 195-96, ἀρ. 22: *De Lupo qui voluit esse monachus*.

46. Βλ. καὶ Hervieux, σ. 406, ἀρ. 2 [37]: *De Lupo et sacerdote*.

47. Βλ. Hervieux, σσ. 147 καὶ 405.

48. Βλ. E. Voigt, *Ysengrimus*, Halle 1884, βιβλ. V, στ. 541κ. καὶ κυρίως τὸ στ. 559 (*Dumque docent* [δηλ. τὸν *Ysengrimum*] ᾠμῆν quasi grecum, accentuat ᾠμῆν) καὶ τὴν αὐτόθι παραπομπή (σ. 290) στὸν W. Wackernagel· βλ. ἐπίσης E. Kurtz, «Zu den παροιμίαις δημώδεις», *Philologus* 49 (1890) 465-66.

49. Τὸ μοτίβο τοῦ μῦθου στὸν Thompson, U125., ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ ἀραβικὴ καὶ ἰσπανικὴ παραλλαγή, ἀλλὰ οὔτε στοὺς λατινικοὺς μῦθους ποὺ ἀναφέρουμε ἔδω οὔτε στὸ βυζαντινὸ οὔτε καὶ στοὺς νεοελληνικοὺς παροιμιόμυθους. Σχετικὴ ἀραβικὴ παροιμία ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Alb. Socin, *Arabische Sprichwörter und Redensarten*, Tübingen 1878, σ. 21, ἀρ. 282, παραθετεῖ — σὲ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ Socin — ὁ K. Krumbacher, *Mittelgriechische Sprichwörter* (SBW, II, 1), München 1893 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση Hildesheim 1969), σ. 211: *Man brachte den Wolf in die Leseschule und sprach ihm vor* («a b ov; er aber sagte: (Lamm, Ziege, Böckchen)).

50. Βλ. E. Kurtz, *Die Sprichwörtersammlung des Maximus Planudes*, Leipzig 1886, σ. 36, ἀρ. 179. Βλ. καὶ Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικοὶ Παροιμιόμυθοι*, σ. 41, ἀρ. 154.

ἴδιος μῦθος (Perry 595) σὲ πῶς ἀναπτυγμένη μορφή. Πρόκειται γιὰ βυζαντινὸ δάνειο ἀπὸ τῆ λατινικῆς Δύσης ἢ γιὰ τὸ ἀντίστροφο; Μολονότι ἡ ἀφήγηση τοῦ λατινικοῦ κειμένου εἶναι ἐκτενέστερη, τὸ λογοπαίγνιο γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο χτίζεται ὁ μῦθος (ἀμήν/ἀρνὶν καὶ *Pater noster/agnus* ἢ *aries*) διασώζεται πολὺ πειστικότερα στὸ ἐλληνικὸ κείμενο. Τὸ λατινικὸ ζευγάρι *Pater noster/agnus* δὲν ἀποτελεῖ ἐπιτυχημένο λογοπαίγνιο καὶ τὸ *agnus* πρέπει νὰ εἶναι ἀπλή μετάφραση τῆς ἐλληνικῆς λέξεως ἀρνὶν. Στὴν παραλλαγή *Pater noster/aries* βλέπει κανεὶς μιὰ ἀπόπειρα γιὰ μιὰ πῶς ἐλεύθερη καὶ ἐπιτυχημένη προσαρμογὴ τοῦ λογοπαιγνίου στὴ λατινικὴ γλώσσα. Ἀκόμα ἐπιτυχέστερο εἶναι τὸ ἡχητικὸ ζευγάρι στὸν *Ysengrimus* (*amen/agne*), ἀλλὰ αὐτὴ ἡ βελτίωση παρουσάζει ἔχνη κάποιες ἐλληνικῆς ἐπιδράσεως, γιὰτὶ ὁ λύκος διδάσκεται νὰ προσφέρει «*amén*» *quasi grecum*. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐλληνικῆς προφορᾶς τοῦ *amen* (*amín*) δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ μίμηση, ἀφοῦ δὲν προάγει τὸ λογοπαίγνιο, γιὰτὶ ὁ λύκος λέγει *agne* (ὅχι π.χ. *agné*). Πάντως καὶ στὴν πῶς βελτιωμένη του μορφή τὸ λατινικὸ λογοπαίγνιο παραμένει λιγότερο εὐστοχο ἡχητικὰ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο βυζαντινόν. Ἔτσι στὸ περισσότερο ἐπιτυχημένο λογοπαίγνιο τῆς βυζαντινῆς παραλλαγῆς μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε μιὰ πῶς ἱκανοποιητικὴ σατιρικὴ ἀφετηρία γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ μύθου. Οἱ λατινικὲς παραλλαγὲς παραδίδονται βέβαια ἀπὸ συγγραφεῖς λίγο προγενέστερους τοῦ Πλανούδη, ἀλλὰ ὁ βυζαντινὸς λόγιος κατέγραψε λαϊκὲς παροιμίες ποὺ ἡ ἀρχαιότητά τους μᾶς εἶναι ἄγνωστη καὶ ἀνάμεσά τους περιλαμβάνονται σίγουρα καὶ παλαιότερες παροιμίες.

Τέλος, ὁ βυζαντινὸς παροιμιόμυθος σώζεται στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆ Σκοπὴ τῆς Σητείας μχρτυρεῖται οὐσιαστικὰ ἀμετάβλητος (θησαυρίστηκε τὸ 1963): «Τὸ λύκο ἐβαφτίζανε νὰ πῇ ἀμήν κῆλεγε ἀρνὶν».⁵¹

Τὸ δεῦτερο σατιρικὸ μοτίβο στὸ μῦθο Perry 595 καὶ τὸ μόνο στὸ μῦθο Perry 641 εἶναι ἡ ἀδυναμία τοῦ λύκου νὰ συγκεντρώσει εὐλαβικὰ τὴν προσοχὴ του στὸ σταυρὸ κτλ. ἢ τὸν ἱερέα, δηλαδὴ νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴν ἐκκλησια-

51. Βλ. Ν. Ρουσσομουστακάκη, χειρόγραφο 2808, σ. 25, ἀρ. 185 τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (= ΚΕΕΛ). Ἄλλη παραλλαγή — μὲ κάποια ἐπιτακτικὴ παραφθορά ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ πλαίσιο — ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ τὴν Ἱεράπετρα, τοῦ Νομοῦ Σητείας, ἀπὸ τὴ Μ. Λιουδάκι (τὸ 1938) στὸ χειρόγραφο ΚΕΕΛ 1162B, σ. 98: «Τὸ λύκο μιὰ φορὰ τὸν ἐ γ δ ε ρ ν α ν ε καὶ τοῦ λέγανε νὰ πῇ ἀμήν, γιὰ νὰ τὸν ἀφήσουνε, κι αὐτὸς ἔλεγε... ἀρνὶ, ἀρνὶ, ἀρνὶ» (πρβλ. καὶ τὴν παρακάτω ὑποσημείωση 53 γιὰ ἀνάλογο φαινόμενο). Σύμφωνα μὲ μιὰ σημείωση τοῦ Ν. Γ. Πολίτου στὰ ἀκόμη ἀνέκδοτα κατὰλοιπὰ του μὲ ὕλικό γιὰ τοὺς ἐπόμενους τόμους τῶν *Παροιμιῶν*, τὰ ὁποῖα ἀπέκλιναν στὸ ΚΕΕΛ, λῆμμα (λύκος, 38), ὁ παροιμιόμυθος βρίσκεται καὶ στὴν παράδοση ἄλλων λαῶν. Γιὰ πληροφορίες γενικὰ ἀπὸ τὸ πλούσιο ὕλικό στὰ χειρόγραφα τοῦ παραπάνω Κέντρου τῆς Ἀκαδημίας εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Συνάδελφο Τακτικὸ Καθηγητὴ τῆς Λαογραφίας καὶ Γενικὸ Διευθυντὴ τοῦ Κέντρου κ. Στέφανο Ἡμελλο.

στικὴ δεοντολογία, διότι ἡ φύση του τὸν ὀδηγεῖ νὰ κοιτάζει τὰ πρόβατα.⁵² Τὸ ἴδιο μοτίβο ἐμφανίζεται αὐτοῦσιο ἢ παραλλαγμένο σὲ δύο νεοελληνικοὺς παροιμιόμυθους. Ἔτσι, σ' ἓνα παροιμιόμυθο, ἐνῶ γίνεται ἡ τελετὴ τῆς «κουράς» τοῦ λύκου γιὰ νὰ γίνεῖ μοναχός, ἐκεῖνος ρωτᾷτε ποῦ εἶναι (ἢ ποῦ πᾶνε) τὰ πρόβατα: «Τὸ λύκο τὸν κουρεῦανε, κι' ἐκεῖνος ἔλεγε, Ποῦ πᾶν τὰ πρόβατα»⁵³. Κάτω

52. Τί παρώθησε τὸ λύκο πρὸς τὴ θρησκεία; Οὔτε οἱ λατινικοὶ μῦθοι ποὺ ἐξετάσαμε, οὔτε ὁ βυζαντινός, οὔτε οἱ νεοελληνικοὶ παροιμιόμυθοι μᾶς δίνουν καμμιά ἐξήγηση. Τὸ κίνητρο τοῦ λύκου θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς βρίσκεται στὸ λατινικὸ μεσαιωνικὸ παροιμιόμυθο:

*Lupus languebat, tunc monachus esse volebat;
Postquam convaleuit, lupus ut ante fuit.*

Βλ. H. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis Medii Aevi (Carmina Medii Aevi Posterioris Latina*, II/2), τόμ. 2, Göttingen 1964, ἀρ. 14117 (πηγὴς τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι ὁ λατινικὸς κώδικας *Harleianus* 1587, τοῦ 15ου αἰώνα, καὶ τὸ ἔργο τοῦ *Johannis de Fodum, Scotichronicon*, 2 τόμοι, Edinburgi 1759). Συναφές εἶναι καὶ ὁ παροιμιόμυθος 27977 (τόμ. 4, Göttingen 1966). Ὁ ἴδιος ὅμως παροιμιόμυθος (14117) ἐμφανίζεται ἀλλοῦ σὲ ἀναφορὰ μὲ τὸ Διάβολο (Walther, τόμ. 1, Göttingen 1963, ἀρ. 4871):

*Demon languebat, monachus bonus esse volebat;
Postquam convaleuit, mansit, ut ante fuit.*

Μὲ αὐτὴ τὴ μορφή ὁ παροιμιόμυθος εἶχε πολὺ μεγαλύτερη διάδοση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς πηγές ποὺ ἀπαριθμεῖ ὁ Walther. Βρίσκουμε ἐπίσης ἄλλη πολὺ διαδεδομένη μορφή τοῦ παροιμιόμυθου σὲ ἀναφορὰ σὲ τοὺς ἀρρώστους (καὶ μὲ ἀρκετὰ διαφορετικὴ διατύπωση), οἱ ὅποιοι στρέφονται πρὸς τὴ θρησκεία ὅσο νὰ γίνουν καλὰ, ἀλλὰ μετὰ συνεχίζουν τὶς παλιές κακές τους συνήθειες (αὐτόθι, ἀρ. 6518, ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ μοτίβο Thompson, U236., «False repentance of the sick»).

53. Τὸν κατέγραψε (1939) ἀπὸ τὴ Σπάρτη ἡ Μ. Λιουδάκι, KEEA χειρόγραφο 1372, σ. 184. Τὸν παροιμιόμυθο ἔχει καταγράψει καὶ ὁ Π. Ἀραβαντινός, *Παροιμιστήριοι ἢ Συλλογὴ παροιμιῶν. Ἐν χρήσει οὐδὼν παρὰ τοῖς Ἑπειρώταις, μετ' ἀναπτύξεως τῆς ἐννοίας αὐτῶν καὶ παραλληλισμοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας*, ἐν Ἰωαννίνοις 1863, σ.125, ἀρ.1357, σὲ μορφή στὴν ὁποία παραλείπεται τὸ ἐρωτηματικὸ «ποῦ»· ἴσως γι' αὐτὸ δὲν μπόρεσε νὰ διακρίνει (ἀντιθετὰ μὲ τὸν Δ. Σ. Λουκάτο, *Νεοελληνικοὶ Παροιμιόμυθοι*, σ. 41, ἀρ. 154) τὸν ὑπανηγμῖν στὴν τελετὴ τῆς κουράς τοῦ λύκου καὶ θεώρησε ὡς σημασία του «ὅτι οἱ κακοῦργοι καὶ ἐν ταῖς ἐσχάταις τῆς ζωῆς των στιγμαῖς δυσχεστεύονται, διότι οὐ δύνανται κακοῦργῆσαι». Παρόμοια λαθεμένη ἐρμηνεία δίνει στὸν παροιμιόμυθο καὶ ὁ Κ. Krumbacher, *Mittel-griechische Sprichwörter*, σ. 211 («Der Wolf selbst in der Todesstunde noch an die Schafe denkt»), ὁ ὁποῖος τὸν γνωρίζει ἀπὸ τὴν καταγραφή τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ τοῦ Ἱ. Βενιζέλου (*Παροιμίαι δημώδεις συλλεγέσαι καὶ ἐρμηνευθεῖσαι*, ἐν Ἐρμουπόλει 1867, σ. 311, ἀρ. 389), ἀπ' ὅπου πάλι λείπει τὸ ἐρωτηματικὸ «ποῦ» καὶ δίνεται ἄλλη ἐρμηνεία («εἰς τοὺς φύσας κακοποιούς, οὐτινες καὶ δυστυχούντος [sic] δὲν μεταβάλλονται»). Παραλλαγή μὲ δεινότητα καὶ χωρὶς θρησκευτικὴ ἀπόχρωση (πρβλ. καὶ παραπάνω, ὅποσμη. 51) ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ τὴν Πάτρα: «Τὸ λύκο γ δ ε ρ ν α ν γιὰ πετσί, σταθῆτε τί πᾶν τὰ πρόβατα» (βλ. Χ. Κορύλλου, KEEA χειρόγραφο 2268B, σ. 579). Ἡ πρώτη καταγραφή τοῦ παροιμιόμυθου βρίσκεται σὲ ἔργο τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη (†1730), «Παροιμίαι συλλεγέσαι...», ποὺ δημοσίευσε ὁ Ν. Γ. Πολύτης, *Παροιμίαι*, τόμ. 1, ἐν Ἀθήναις 1899 (φωτογραφικὴ ἀνα-

παραλλαχμένο βρίσκουμε τὸ ἴδιο μοτίβο σ' ἓνα ἄλλο Ποντιακὸ παροιμιόμυθο, ὁ ὁποῖος λέγεται εἴτε γιὰ τὸ λύκο εἴτε γιὰ τὴν ἀρκούδα:⁵⁴ «Τὸ λύκον ἐτραυ-αγγέλιζαν [τοῦ ἐδιάβαζαν περικοπὲς ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον] κ' ἐκεῖνος ἐρώτανεν, τί ποτᾶ τὰ πρόγата μέρκαν πάγνε;» (ποῦ ἀνεβαίνουν τοῦ παπᾶ τὰ πρόβata);⁵⁵ καὶ σὲ ἄλλη καταγραφή: «Τὸν ἄρκον (ἢ τὸν λύκον) ἐτραυαγγέλιζαν-ἀτον, κ' ἐκεῖνος ἐρώτανεν: τῇ ποτᾶ τὰ πρόγата μέρ' κὲς ἐπῆγγαν»⁵⁶.

Τελευταῖο παρουσιάζει ὁ Κουκουλὲς ἓνα χαριτωμένο μῦθο, ποῦ ἀφηγεῖται ὁ Γ ρ η γ ὁ ρ ι ο ς ὁ Θ ε ο λ ὁ γ ο ς⁵⁷. Ἡ χρῆση Αἰσωπικῶν μῦθων ἀπὸ τὸν Γρηγόριο δὲν εἶναι ἄγνωστη στοὺς ἐκδότες τῶν μῦθων⁵⁸, ἀλλὰ ὁ συγκεκριμένος μῦθος δὲν ἔχει περιληφθεῖ σὲ καμμιὰ ἀπὸ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεις ποῦ ἔχουμε ἀναφέρει, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι χρήσιμο νὰ συνοψίσουμε ἐδῶ τὸ περιεχόμενό του. Κάποιος κορόιδευε τὴν κουκουβάγια γιὰ τὰ δύσμορφα χαρακτηριστικά της: τὸ μεγάλο κεφάλι, τὴ γλανκότητά της (δηλαδή τὸ κυανόφαιο χρῶμα τῶν ματιῶν της), τὴν ἄσχημη φωνή της, τὰ λεπτά της πόδια. Κάθε σκῶμμα εἰς βάρος της ἢ κουκουβάγια τὸ ἀνασκεύαζε μὲ τὴν ἐπικύληση κάποιου ἄλλου ποῦ εἶχε τὸ ἴδιο χαρακτηριστικὸ χωρὶς νὰ θεωρεῖται ἄσχημος.⁵⁹ Στὸ τέλος ὅμως ἡ κουκουβάγια

τύπωση 1965), σ. 95, ἀρ. 1441: «λύκος κειρόμενος, ἀπῆσαν, ἔφη, τὰ πρόβata». Μιὰ καὶ ἡ παροιμία αὐτὴ δὲν εἶναι ἀρχαία, θὰ πρέπει νὰ εἶναι «μεταγλωττισμένη» νεοελληνική, πράγμα ποῦ συχνὰ ἔκανε ὁ Κατζίουλης (βλ. Ν. Γ. Πολίτου, αὐτόθι, σσ. λγ' - λδ'). Ὁ παροιμιόμυθος ἔχει εὐρεῖα διάδοση στὸν ἐλληνικὸ χῶρο (Πελοπόννησος, Μεγαρίδα, Ἀν. καὶ Δυτ. Μακεδονία, Κεφαλληνία κ.ά.). Βλ. π.χ. ΚΕΕΛ χρο 1565, σ. 54 (Μέγαρα) Ὁρ. Δ. Σχινᾶ, «Παροιμαὶ καὶ παροιμιώδεις φράσεις Σερρών», *Λαογραφία* 3 (1911) 210-11· χρο ΚΕΕΛ 43, σ. 13 (Κοζάνη) 377, σ. 126, ἀρ. 228α (Κεφαλληνία) κ.ά.

54. Ἡ ὑποκατάσταση ἐνὸς ζώου ἀπὸ ἓνα ἄλλο στοὺς μῦθους, τῆς παροιμίας κτλ. χωρὶς νὰ ἀλλάξει τὸ νόημά τους εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο· βλ. J.-Th. A. Papademetriou, «The Mutations of an Ancient Greek Proverb», *REG* 83 (1970) 101 καὶ τὴν ἐκεῖ ὑπόσημ. 36.

55. Βλ. Α. Α. Παπαδοπούλου, «Τοπικὰ ἐπιρρήματα τῆς Ποντικῆς διαλέκτου», *Ἀθηνᾶ* 29, *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* Δ', (1917) 146. Ὁ Παπαδόπουλος δημοσίευσε τὸ ἴδιο κείμενο μὲ μικρὰς διαφορὰς καὶ στὴν ἐργασία του «Παροιμαίαι», *Ἀρχεῖον Πόντου* 2 (1929) 129, 852: «λύκον ἐτραυαγγέλιζαν κι αὐτὸς τ' ἀρνία τέρνεν» (= κοίταζε).

56. Βλ. Ε. Κ. Ἀκογλου, *Λαογραφικὰ Κοινῶρον*, Ἀθήνα 1939, σ. 496, ἀρ. 319, καὶ Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικοὶ Παροιμιόμυθοι*, σ. 41, ἀρ. 154. Πολλὲς ἀνέκδοτες καταγραφὰς βρίσκονται στὰ χειρόγραφα τοῦ ΚΕΕΛ. Γιὰ τὴν ἴδια ἰδέα (ποῦ ἐκφράζει ἐπίσης καὶ ὁ μῦθος *Γαλὴ καὶ Ἀφροδίτη* κτλ., ποῦ ἐξετάσαμε παραπάνω), ἀλλὰ μὲ διαφορετικοὺς ἥρωες καὶ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 38.

57. «Ἐπη θεολογικά, Β': Ἐπη ἠθικά ΚΗ' (Κατὰ πλουτούντων)», στίχ. 232-46, *Patrologia Graeca* (Migne) XXXVII, στίχες 873-74.

58. Βλ. π.χ. O. Crusius, *Babrii fabulae Aesopeae*, σ. 6, § 7, καὶ Κοραῆ, σ. 247, ὅπου ἐκδίδεται μῦθος (= 386) ἀπὸ τὰ Ἐπη ἠθικά τοῦ Γρηγορίου.

59. Γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὰ δύο πρῶτα ἐλαττωμάτα τῆς ἡ κουκουβάγια πολὺ εὐστοχα ἐπικαλεῖται τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸ Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶ. Γιὰ τὰ δύο τελευταῖα ἀρκεῖται στὴν ὁμοιότητα μὲ δύο ἄλλα μᾶλλον ἀσυμπαθῆ πουλιὰ: τὴν κίσσα καὶ τὸ ψαρόνι.

χάνει τὸν ἀγώνα, γιατί δὲν ἔχει τίποτα νὰ ἀντιπάζει στὴν τελικὴ παρατήρηση τοῦ ἐπικριτῆ τῆς: αὐτοὶ ποὺ ἐπικαλεῖται ἡ γλαύκα ἔχουν ὁ καθένας τὸν ἑν αὐτὸν ἀπὸ τὰ φυσικὰ αὐτὰ ἑλαττώματα, ἐνῶ αὕτῃ «ἅπαντα καὶ λίαν».

Ἡ πρώτη ἀντίδραση τοῦ ἀναγνώστη τοῦ μῦθου εἶναι ἐκπληξή, διότι τὸ ποῦλὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ σύμβολο τῆς σοφίας γίνεται ἀντικείμενο χλευασμοῦ καὶ δὲν ἔχει τὴν εὐφυΐα νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν ἑαυτό του ὡς τὸ τέλος μὲ ἐπιτυχία. Οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι μῦθοι στοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται ἡ γλαῦξ εἶναι ἐλάχιστοι καὶ στοὺς περισσότερους ἀπ' αὐτοὺς οὔτε ἡ παρουσία τῆς εἶναι σταθερὴ οὔτε ἀναγκαιὰ γιὰ τὴν πλοκὴ τοῦ μῦθου.⁶⁰ Ὡστόσο σ' αὐτοὺς τοὺς μῦθους ἡ γλαῦξ συμπεριφέρεται μὲ τρόπο ποὺ δείχνει σοφία, ἐξυπνάδα ἢ πονηρία, ἀν καὶ ἀμβολίες γιὰ τὴν εὐφυΐα τῆς εἶχαν διατυπωθεῖ κιόλας στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Δῖος Χρυσόστομος (72, 14-15) μετὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ μῦθου Perry 437a παρατηρεῖ (72, 15-16): «ἡ μὲν γὰρ ἀρχαία γλαῦξ τῷ ὄντι φρονίμη τε ἦν καὶ ξυμβουλευεὶν ἐδύνατο, αἱ δὲ νῦν (sc. γλαῦκες) μόνον τὰ πτερὰ ἔχουσιν ἐκείνης καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ ῥάμφος, τὰ δὲ ἄλλα ἀφρονέστερα εἰσι τῶν ἄλλων ὀρνέων. οὐκοῦν οὐδὲ ἑαυτὰς δύνανται οὐδὲν ὠφελεῖν».⁶¹

Στὴ γενικότερη ἐπίσης λαϊκὴ παράδοση καὶ τὶς σχετικὲς λογοτεχνικὲς ἐπεξεργασίες τῆς ἡ κουκουβάγια σατιρίζεται ἀρκετὰ συχνὰ γιὰ τὴν ἀσχήμια τῆς καὶ τὶς ὑπερφιάλες διεκδικήσεις τῆς. Στὸ μεσαιωνικὸ μῦθο τοῦ Odo τοῦ Cheriton (Perry 614: *Bubo et alia volatilia*)⁶² παρουσιάζεται ἕνας δια-

60. Αὐτοὶ εἶναι οἱ μῦθοι *Cicada et noctua* (Perry 507 = Phaedrus III, 16, μοτίβο Thompson, K815.5.), *Γλαῦξ καὶ ὄρεα* (Perry 437 καὶ 437a, μοτίβο Thompson, J621.1.), ὅπου ὁμοῦ ἡ κουκουβάγια ἐμφανίζεται μόνο στὸν ἕνα κλάδο τῶν παραλλαγῶν, ἐνῶ στοὺς ἄλλους δύο τὸ ρόλο τῆς τὸν ἔχει τὸ χελιδόνι (βλ. B. E. Perry, «Demetrius of Phaleron and the Aesopic Fables», *TAPhA* 93 [1962] 315-18): μία ἀπὸ τίς πολλὰς παραλλαγὰς τοῦ μῦθου Perry 104 *Κολοῖος καὶ ὄρεα* (μοτίβο Thompson, J951.2.) μὲ τίτλο *Κολοῖος καὶ γλαῦξ* = Halm 200, Κораῖς 188 (τρίτη παραλλαγὴ) αὕτῃ τὴν τελευταία παραλλαγὴ ἀφηγούνται μεταπλασμένη ὁ Λιβάνιος (ἕκτη παραλλαγὴ στὸν Κораῖ 188, σ. 118, Haus-rath/Hunger, fasc. 2, σσ. 131-32), ὁ Θεοφύλακτος Συμοκάττης (= Haus-rath/Hunger, αὐτόθι, σσ. 153-54), ὁ Ἰγνάτιος (πέμπτη παραλλαγὴ στὸν Κораῖ 188, σ. 118) καὶ ὁ Ἰωάννης Τζέτζης (τέταρτη παραλλαγὴ στὸν Κораῖ 188, σ. 117). Ἀντίστοιχη ἀφήγηση βρῖσκουμε στὸ Βάβριος 72, ὅπου ὁμοῦ τὸ χελιδόνι ἔχει ὑποκαταστήσει τὴν κουκουβάγια, καὶ στὸ Φαῖδρος I, 3, πάλι χωρὶς κουκουβάγια. Στὴν παραλλαγὴ τοῦ Φαῖδρου στήριζεται καὶ ὁ σχετικὸς μῦθος τοῦ La Fontaine, IV 9, ποὺ παραλείπει νὰ ἀναφέρει ὁ St. Thompson στὸ μοτίβο J951.2.

61. Μὲ τὴ γνώμη τοῦ Δίωνος ταιριάζουν οἱ διαπιστώσεις τῶν σύγχρονων ὀρνιθολόγων γιὰ τὴν ἀφυΐα τοῦ ποῦλου· βλ. H. Duda, *Animal Nature in the Aesopic Fables* (διδασκατορικὴ διατριβή), Urbana, Illinois, 1948, σσ. 49-50. Ποικίλες ἀρχαῖες παρατηρήσεις καὶ μερτωρίες γιὰ τὴν κουκουβάγια βλ. στὸν D'Arcy W. Thompson, *A Glossary of Greek Birds*, London/Oxford 1936 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση Hildesheim 1966), λήμμα «γλαῦξ».

62. Βλ. ἐπίσης Hervieux, σσ. 226-27, ἀρ. 55, ὅπου τὸ κείμενο ἐπιγράφεται *De rosa et volatilibus*. Γιὰ τὸ μοτίβο τοῦ μῦθου βλ. Thompson, K98. («Beauty contest won by

γωνισμὸς ὁμορφιᾶς τῶν πουλιῶν μὲ ἔπαθλο ἕνα τριαντάφυλλο: *Venit bubo et dixit se esse pulcherriman et quod debuit habere rosam. Omnes mote sunt in risum, dicentes «Tu es avis pulcherrima per antifrasm, quoniam turpissima»*⁶³.

Τὴν ὁμορφιὰ διεκδικεῖ πάλι ἡ κουκουβάγια, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορὰ γιὰ λογαριασμὸ τῶν παιδιῶν τῆς⁶⁴; σ' ἕνα μῦθο τοῦ Laurentius Abstemius⁶⁵, στὸν ὁποῖο κυρίως στηρίζεται ὁ μῦθος V 18 (*L'aigle et la hibou*) τοῦ La Fontaine. Στὸν La Fontaine ὁ ἀετὸς γιὰ νὰ ἀποφύγει νὰ σκοτώσει κατὰ λάθος τὰ παιδιὰ τῆς φίλης του τῆς κουκουβάγιας, τὴ ρωτᾷ πῶς θὰ τὰ γνωρίσει. Ἐκείνη τὸν πληροφορεῖ (στ. 15-16)

*«Mes petits sont mignons,
Beaux, bien faits, et jolis sur tous leurs compagnons».*

Μιὰ μέρα ὁ ἀετὸς βρίσκει σ' ἕνα βράχο τὰ παιδιὰ τῆς κουκουβάγιας, ποὺ εἶναι (στ. 27-28)

*De petits monstres fort hideux,
Rechignés, un air triste, une voix de Mégère*

καὶ σίγουρος πῶς δὲν εἶναι αὐτὰ τὰ παιδιὰ τῆς κουκουβάγιας τὰ τρώει. Τὸ ἴδιο οὐσιαστικὰ μοτίβο ἐμφανίζεται παρὰλλαγμένο καὶ σὲ πολὺ ἡπιότερη μορφή καὶ στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση. Ἐδῶ ἡ κουκουβάγια δίνει στὴν πέρδικα

deception»), ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν παραπέμπει σ' αὐτὸ τὸ μῦθο. Τὰ μοτίβα στὰ ὁποῖα παραπέμπει ὁ B. E. Perry, *Babrius and Phaedrus*, σ. 545, ἀρ. 614, δὲν ταιριάζουν μὲ τὸ μῦθο.

63. Ἡ κουκουβάγια ὅμως κερδίζει τὸ τριαντάφυλλο μὲ δόλο, διότι τὸ κλέβει τὴ νύχτα, ἐνῶ τὰ ἄλλα πουλιὰ κοιμοῦνται.

64. Ἡ διεκδίκηση τίτλου ὁμορφιᾶς ἀπὸ τὴν κουκουβάγια γιὰ τὸν ἑαυτὸ της καὶ μαζὶ γιὰ τὰ παιδιὰ της μεταφέρονται στὸ βάτραχο σ' ἕνα χαριτωμένο μῦθο τοῦ Odo, *De filio Bufonis et sotularibus*, Hervieux, σσ. 187-88, ἀρ. 14· ἡ ὑποκατάσταση τοῦ βατραχίου στὸ ρόλο τῆς κουκουβάγιας διευκολύνθηκε ἴσως ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν μεσαιωνικῶν ὀνομάτων τους στὰ λατινικά (*bubo/bufo*). Σ' αὐτὸ τὸ μῦθο ὁ λαγὸς ρωτᾷ πῶς θὰ γνωρίσει τὸ γυιὸ τοῦ βατραχίου ποὺ ὁ πατέρας του τὸν εἶχε περιγράψει ἀπλᾶ καὶ μόνο ὡς *pulcherrimum... inter omnia animalia*. Μακάρια ὁ βάτραχος δίνει τὴν ἀπάντηση: *qui tale habet caput quale est meum, talem ventrem, tales tibias, tales pedes*. "Ὅπως παρατηρεῖ τὸ λιοντάρι στὸ τέλος, *si quis amat Ranam, Ranam putat esse Dianam*.

65. Γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Abstemius μῦρεσα νὰ συμβουλευθῶ τὴν ἔκδοση τοῦ 1505 (Grunii Corococtae, *Porcelli Testamentum, Laurentii Abstemii Maceratensis, Hecatomythium secundum. Eisudem libellus de verbis communibus*), ὅπου ὁ μῦθος ἔρχεται δέκατος τέταρτος στὴ σειρά καὶ ἔχει τὸν τίτλο *De Bubone dicente Aquilae filios suos caeterarum avium filiis esse formosiores*. Σχετικὰ μὲ τὸν Abstemius καὶ τὸ ἔργο του, βλ. C. Filosa, *La favola e la letteratura esopiana in Italia dal Medio Evo ai nostri giorni* (*Storia dei generi letterari italiani*, χωρὶς ἀριθμὸ σειρᾶς), Milano 1952, σσ. 83-86 καὶ τὴ συνακόλουθη βιβλιογραφικὴ σημείωση 25.

ψωμί γιὰ νὰ τὸ δώσει στὰ παιδιὰ τῆς στὸ σχολεῖο καί, γιὰ νὰ μὴν κάνει λάθος ἢ πέρδικα, τῆς λέει πὼς πρόκειται γιὰ τὰ ὁμορφότερα παιδιὰ. Ἡ πέρδικα γυρίζει ἀπρακτῆ, γιατί βρίσκει πὼς τὰ δικά τῆς παιδιὰ ἦταν τὰ ὁμορφότερα κι ὄχι τῆς κουκουβάγιας.⁶⁶

Τὸ κεντρικὸ μοτίβο αὐτῶν τῶν ἀφηγήσεων τὸ βρίσκουμε τόσο στὴν ἀρχαιότητα ὅσο καὶ στὴ βυζαντινὴ γραμματεία⁶⁷ καὶ στὴ διεθνὴ λαϊκὴ παράδοση. Στὴν ἀρχαιότητα ὅμως στὸ ρόλο τῆς κουκουβάγιας βρίσκεται ὁ πίθηκος.⁶⁸ Στὴ διεθνὴ παράδοση πάλι, στὸ ρόλο τοῦ ἄσχημου ζώου ἢ πουλιοῦ ἐμφανίζεται εἴτε ὁ πίθηκος, εἴτε ἡ κουκουβάγια, εἴτε ἄλλα πουλιὰ καὶ ζῶα, ἢ ἀκόμα καὶ ἔντομα.⁶⁹

Τὰ σκώμματα γιὰ τοὺς ἀγῶνες εὐτεχνίας τῆς κουκουβάγιας εἶναι τὰ πιὸ διαδεδομένα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους μύθους, παροιμιόμυθους ἢ ἀφηγήσεις σατιρίζονται ἡ κουκουβάγια ἢ τὰ παιδιὰ τῆς⁷⁰. Εἰδικὰ στὴ νεοελληνικὴ παράδοση, τὸ μεγάλο κεφάλι καὶ ἡ οὐρὰ τοῦ πουλιοῦ σατιρίζονται σ' ἓναν παροιμιόμυθο⁷¹ καὶ σ' ἓνα μῦθο πάλι τὸ κεφάλι τῆς καὶ ἡ μακροζωία τῆς⁷².

Μετὰ τὴν ἐξέταση τῶν ποικίλων ἀφηγήσεων καὶ παραδόσεων γιὰ τὴν κουκουβάγια γίνεται φανερὸ πὼς ἡ σύνδεση τοῦ πουλιοῦ μὲ τὴ σοφία στοὺς μύθους κ.τ.τ. ὄχι μόνο δὲν συνεχίζεται μετὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ἀντίθετα πὼς πολὺ νωρὶς τὸ πουλὶ τῆς Ἀθηνᾶς ὑποβιβάστηκε κι ἐγίνε στόχος σκωμμάτων. Φανερὸ εἶναι ἐπίσης ἡ σημαντικὴ θέση ποὺ κατέχει σ' αὐτὴ τὴν πορεία ὁ μῦθος ποὺ παραδίδει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο λαϊκὸ ἢ λαϊκότερο ποίημα, ὅπου ἡ γλαύκα βρίσκεται ὑποβιβασμένη στὸ νέο τῆς ρόλο.

66. Ἡ παραπάνω σύνοψη τοῦ νεοελληνικοῦ μῦθου στηρίζεται στὶς παραλλαγές ποὺ δημοσίευσαν ὁ Ν. Γ. Πολίτης, (*Ἡ πέρδικα καὶ ἡ χουκουβάγια*), «Σύμμικτα», *Λαογραφία* 5 (1915) 620 καὶ ὁ Δ. Σ. Λουκάτος, (*Ἡ πέρδικα καὶ ἡ κουκουβάγια*), *Νεοελληνικά λαογραφικά κείμενα*, σσ. 47-48, ἀρ. 4. Ἀπὸ τὸ μῦθο αὐτὸ πήγασαν καὶ ἀριστὲς νεοελληνικὲς παροιμίες βλ. Ν. Γ. Πολίτου, «Σύμμικτα», σσ. 621-22. Τὸ μῦθο καταλογογραφεῖ καὶ ὁ Γ. Α. Μέγας, *Μῦθοι ζώων*, σσ. 100-101, ἀρ. 247.

67. Βυζαντινὲς ἀφηγήσεις τοῦ μῦθου σημειώνει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, «Σύμμικτα», σ. 622 καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἐκεῖ ὑποσημείωση 10.

68. Μῦθος Perry 364 (= Βάβριος 56). Πρβλ. καὶ Avianus 14.

69. Βλ. Thompson, T681. («Each likes his own children best») καὶ Aarne/Thompson, 247 καὶ Ν. Γ. Πολίτου, «Σύμμικτα», σσ. 621-22. Στὰ παραπάνω δημοσιεύματα βρίσκεται πλούσια βιβλιογραφία, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρονται τὰ κείμενα τῶν La Fontaine, Avianus, Abstemius ἢ (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πολίτη) τὰ νεοελληνικά.

70. Βλ. Aarne/Thompson, 247B*, 247B**, 247B***, Thompson, T681.1. καθὼς καὶ Aarne/Thompson, 230 καὶ Thompson, K1985.

71. Βλ. Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικοὶ Παροιμιόμυθοι*, σ. 80, ἀρ. 281.

72. *Ἡ κουκουβάγια καὶ τὸ γεράκι* βλ. Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικά λαογραφικά κείμενα*, σ. 47, ἀρ. 3· βλ. καὶ Aarne/Thompson, 230 (τὸ μοτίβο στὸν Thompson, K1985.). Βλ. καὶ Γ. Α. Μέγας, *Μῦθοι ζώων*, σ. 98, ἀρ. 230.